

ТЕРИТОРИАЛНИТЕ ОБЩНОСТИ КАТО ГЕОГРАФСКА КАРТИНА НА СОЦИАЛНИТЕ ПРОЦЕСИ

Атанас Дерменджиев

TERRITORIAL COMMUNITIES AS A GEOGRAPHICAL PICTURE OF SOCIAL PROCESSES

Atanas Dermendzhiev

Abstract: *The article focuses on territorial communities as a result of social processes. Their characteristic is carried out through the interrelation of urban geography – economic geography – cultural geography and based on the analysis and classification of human needs. The genesis of social geography and the stages of its transformation are followed, the systematic approach in social reproduction, the specifics of the social sphere, the role of the social communities in the sociosphere.*

Key words: *territorial communities, social reproduction, human geography, functional needs.*

Характеристиката на териториалните общности е свързана с анализ на взаимовръзката „градска география – икономическа география – културна география“.

Ако първата се разглежда като възникване, развитие и растеж на селищата във вид на „пулсиращ организъм“ в пространството, то втората акцентира върху разполагането на стопанската дейност в същото пространство с оглед формиране на териториализирания икономически облик на селищата.

Третата съставка тангентира териториалния/пространствения елемент, „одухотворявайки“ протичащите процеси, стимулирани от обективно/субективните реалии.

Географията на населението „кореспондира“ с градската география, тъй както структурата с крайния продукт. Това дава възможност на социалния подход да хронологизира териториалния „изказ“ на човешките общества, с което му придава динамични свойства, генериращи активизиране на историзма в анализа на модифицираната земна повърхност.

Териториалните общности са в обсега на изследване на икономическата география, тъй като тя е онзи клон на географската наука, който най-активно изучава моделите и икономическите процеси, както и разпределението им във времето и пространството.

Изхождайки от тезата на Пол Кругман [Krugman, P. 1998, pp. 7–17], ще кажем, че тя е „клон на икономиката“ за „локализация на производството в пространството“.

Културната география „уплътнява“ взаимоотношението „индивид–общество–стопанска дейност“ в посока създаването на психо-утвърдителна и социоадекватна възможност за оптимално битийно преживяване.

Тъй като предметната еманация на устройването на индивидите е селището, то би следвало географията да го разглежда като социално сертифициран и сложен организъм със собствена политика, стимулираща и регулираща функциите му, и със своя система – динамична и отворена към социоикономическите, цивилизационните и политическите интервенции.

Териториалните общности имат своеобразно носещо рамо – съвременния град. От гледна точка на „европеизирането“ на света той е продукт на „европейското културно номадство“. Той поставя неотменим отпечатък върху глобализационния процес, особено в областта на архитектурата и градоустройствената култура.

Материалната конфигурация на градската територия е свързана пряко с модификационни процеси, влияещи директно върху специфичното културно наследство, обусловено от морфологичното разнообразие, което все пак е подвластно на изначалните процеси, внасящи висока степен на постоянство и повтораемост.

Това прави града сложен културен комплекс с разнородна структура и форма, въплътени в устройството на територията.

И въпреки разнообразието културно-географските белези са обективно различни – те са „инвариантен възел“ в спектъра от множество променливи характеристики, което е гарант за идентичност и идентификация.

Ако първата е ефектът на генните качества, то втората, от психогеографски ъгъл, е място на активност на субекта, наречено „пейзаж“, получен и разпознат емоционално и интелектуално. Той може да характеризира части от територията, а не нейната цялост. Заедно с общото наследство в качеството си на елементи на територията те се явяват социокултурни аргументи за появата и етикетирането на териториалните общности.

В развитието на обществената география има няколко символни момента. Първият, логично ни отвежда към теоретичната база, поставяща концептуално начина на поведение и на научно отношение.

Териториалните общности са географска еманация на самоспоояването. Тяхното поведение и ситуиране са индикация както за обществените нагласи относно реализацията на географските идеи, така и за онези социални съмнения по отношение възможността на географията да се представи достойно на обществената сцена.

За разлика от източноевропейското научно мислене, на Запад нещата стоят по друг начин. Практическото проектиране на научните желания почти винаги се адмираира. Защото то капитализира необходимостта от съществуването на научни структури, които не си поставят „гениални“ цели – да променят света, а много по-просто – да оптимизират начина на живот, да се опитат

да го направят, ако не по-добър, то поне по-поносим, да предположат и хода на развитието му.

В процеса на научните изследвания неминуемо възниква въпросът за потребността от съпричастност към определена социална група. Поведението на индивида предполага оценка от различни ъгли [**Аберкромби, Н., Хилл, С., Тернер, Б.** 1997].

Първото значение се отнася към теорията за индивидуалната мотивация, където се открояват две групи потребности: физиологическите и нефизиологическите.

Структурата на човешките потребности и пирамидата на тяхното класифициране е коментирана от Е. Маслоу [**Maslow, A. H.** 1954] и е фиксирана по следния начин:

1. физиологически потребности;
2. потребности в условията на социално-обществена стабилност;
3. стремеж към любов, привързаност и съпричастност;
4. потребност към изтъкване на „егото“;
5. потребност за самореализация.

Второто значение е свързано с функционалните потребности на социалните системи, осигуряващи реализацията им. Т. Парсънс [**Парсонс, Т.** 1996] откроява следните потребности:

1. адаптация – потребност от взаимодействие със средата на обитаване, използвайки нейните ресурси (в социалните системи адаптивната функция се използва обикновено от икономиката);
2. достигане на желаната цел;
3. интеграция – поддържане на вътрешен ред, който е в „прерогативите“ на културния сектор;
4. латентен начин на поведение – изчакващ, но невинаги водещ към научен успех.

Отношението между общество и отделна личност може да бъде анализирано и чрез потребностите – дали има съвпадение на психосоциалните интереси на частното с общото, или има индикации за конфликт.

Понятието „норма“ в качеството на отрицателен елемент, регулиращ поведението в социалната обстановка, е свързано както с достиженията на моралното [**Дюркхем, Е.** 1912], така и с функционалното устройство на обществото [**Collins, R.** 1984]. Нормите се явяват елементи на социалните системи и осъществяват интегративни функции – те регулират огромното количество процеси, които съдействат за осъществяване на ценностните връзки.

От основните понятия на функционалната теория (ценност, норми, колективна организация, роля) за изучаване на социалното възпроизводство най-голям интерес представляват първите две, изпълняващи функциите на регулатори на социалното поведение на хората, а следователно и – на социално-възпроизводствените процеси.

Първостепенна роля в поддържането на функциониращите социални системи имат ценностите – нравствените и етичните императиви на човешката култура, които са съществен продукт на общественото съзнание.

Социалното възпроизводство се осъществява в „лоното“ на процеса на социализация, разглеждана като акт на съблюдаване и спазване на социалните норми и възможност за препредаване на културните устои от поколение на поколение.

За социалната география е много важно отношението „условия–ниво–начин на живот“. В голяма степен този аспект е коментиран от Р. Кабо [Кабо, Р. М. 1947, № 5], въз основа на което е изработен социално-географски алгоритъм на общественото поведение.

Условията предопределят съответен начин на живот на населението. Това е хетерогенно понятие, обединяващо огромна съвкупност от конкретни форми и видове дейности (труд, потребление, възпроизводство, управление, обществено-политическа дейност), в основата на които стои потребността на човека.

Вероятно нейните твърдения са провокирани от тезата на Дж. Е. Уисълърт за същността на бихейвиоризма (поведенческата география).

Р. В. Ривкина [Ривкина, Р. В. 2001а; Ривкина, Р. В. 2001б], авторът на най-задълбочените разработки по отношение на тези понятия през 70-те години на XX в., отделя следните главни компоненти на начина на живот:

Фиг. 1.

Изследването на начина на живот, характерен за определена териториална общност, в Русия (ОНД) например, става почти едновременно от страна на социологията [Ривкина, Р. В. 1979] и географията [Ратвийр, Т. 1981, с. 99–113]. „Естонското крило“ на географията активно разработва и въпроса за състоянието на селското население. В паралелна посока със същата интензивност се разглеждат проблемите на градския човек.

В последните години все повече влиза в употреба терминът „качество на живот и благосъстояние“ – комплексни, резултативни понятия, които включват основните компоненти на нивото и условията на живота. Качеството на живеене се определя от стандарта на населението при конкретни социално-инфраструктурни фактори и условия, събирателен термин от няколко компонента:

Фиг. 2.

Социалната география е обърната с лице към всеки социален процес и неговото географско рамкиране. Това ѝ придава практико-приложен характер, защото я превръща в мост между духовната и природната орбита. Социално-възпроизводственият потенциал има качествено изражение, но е базиран на географска и социална емпирика [Яницкий, О. Н. 1989, с. 25].

Чувството за самосъхранение и оцеляване, характерно на теория, но рядко проявяващо се на практика, поради „гениалността“ на всеки отделен индивид, понякога „сработва“ и ни прави почти безпомощни да бъдем детайлни в анализите си и прекалено магистрални в прогнозите. В този дух бихме отбелязали мнението на Ю. А. Васильчук [Васильчук, Ю. А. 1998, с. 25], който фиксира два исторически процеса, преобразували човешкото общество (Фиг. 3.).

Историческият генезис на обществената география, заложен още с постулатите на Елизе Реклю [Реклю, Э. 1873–1893; Реклю, Э. 1895], ни задължава да маркираме етапите на трансформационния процес на XX столетие.

Първият – наивистичното индустриално начало на „заводските комини“, контрастиращи на фона на преобладаващия „селски социален манталитет“;

Вторият – „фордисткият бацил“ на серийното производство, мислене и начин на живот; стадното обществено самозалъгване и съзнание за социо-икономическа мощ и устойчивост;

Фиг. 3.

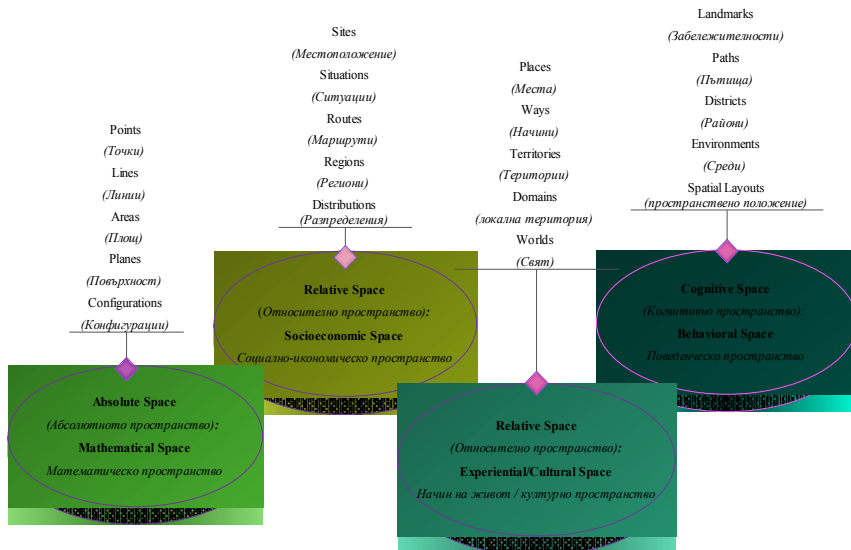

Третият – етапът на отрезвяването на гражданското общество и на неговото налагащо се ограмотяване.

Резултатите от постиндустриалното преобразуване водят не само до структурни промени в икономиката, но и до нови представи на обществото за ролята на човека в социално-икономическото развитие и стойността на неговите социални качества.

Акцентирането върху социалните териториални общности има представителен (модулен) характер. Те не са подбрани самоцелно, а с оглед на социо-географския им дуализъм: социално самоопределяне и качествено отстояване в дълбочина, и териториално засебяване и географско самоопределяне в ширина.

Фиг. 4. Видове пространства анализирани от социалната география
 [Couclelis, H. 1992, с. 231] (*Different Kinds of Spaces Analyzed by Human Geographers*)

В годините на екстензивното развитие на географската наука динамизацията на широчинните процеси процъфтява. Няма как да бъде другояче, защото „научното запознаване“ е в своя зародиш. Сега, когато не само са положени теоретико-методологичните основи на социалната география, но и когато тя научно е „разконспирирана“, нашият поглед следва да се насочи към научно-практическото ѝ приложение и към все още „неразораната нива“ на социалното човешко осъзнаване.

Социалните териториални общности не се развиват стихийно. Те имат своята логическа научнообоснована биография и географско съдържание. Една от основните им функции е възпроизводството.

В рамките на формационния подход социалното възпроизводство се проявява като процес на еволюционното развитие на системите на социалните отношения и групата на индивидите в обхвата на социално-икономическите формации като форма на циклично възпроизводство; чрез социалното възпроизводство се проявяват тенденциите на изменение на социалната структура, присъщи на всяка социално-икономическа формация.

В рамките на системния подход социалното възпроизводство се разглежда като процес на самовъзстановяване и самовъзобновяване на социалните системи, който включва възпроизводство на материални блага, работна сила, производствени отношения, социални структури, социални норми и ценности.

Социалното възпроизводство осигурява целостта, устойчивостта на социалните системи и едновременно с това изменчивостта, способността им да се адаптират към условията на външната среда, коригирайки структурата ѝ.

В обсега на действияния подход се анализират производствените и непроизводствените връзки, тяхното възпроизводствено съдържание. Тук изходна база е производствената дейност, а непроизводствената има подкрепящ и логистичен характер.

Втората е тясно свързана с понятието социална сфера, която в структурата на съвременното общество се разглежда в два аспекта: в по-тесен смисъл – като относително самостоятелна сфера на обществото, обхващаща социалните отношения, вътрешните особености на различните общества, междуличностните връзки, оказващи въздействие върху социалния живот.

Социалната сфера в широк аспект представлява поле на възпроизводство на населението в качеството му на действащ социален субект, т.е. човекът не е рамкиран в естествените си географски параметри, но и със своите социални качества – ресурса от знания, трудови навици, интериоризирани нормативни ценности, изграден стереотип на поведение и пр.

Това считаме за много съществено от съдържателна гледна точка, защото, колкото и на пръв поглед да няма отношение към географията, в действителност я „произвежда“. Поведението на субекта в координатната система време–пространство–мисъл–резултат в определени случаи въздейства пространствено-резултативно. Това поведение има пряко отношение към акумулирането на идеи,

реализацията, на които има ерозионен ефект – ако не водят до пряка, то поне до мисловна експанзия. Кое то по същество е почти едно и също.

Социалната география се насочва все по-любопитно към основните ѝ сегменти – материалния, духовния и политическия. Във философски план техните функции са отделени, но в практически съществува условност на границите им.

Основавайки се на класификацията на А. И. Алексеев [Алексеев, А. И. 1990а], бихме могли да представим образа на социалната сфера в системата на общественото производство така:

- Водещо място в структурата на обществото заема материалната сфера. По отношение на общественото възпроизводство тя се проявява като система от места, предоставящи условие за труд и за социално диференциране.
- Функциите на духовната сфера се изразяват в производство, разпространение, усвояване и използване на духовните ценности, които формират нормативно-ценностната система на обществения живот. Така те се стават регулатори на жизнения процес, в т.ч. и на социалното възпроизводство.
- Политическата сфера представлява система от обществени институции и организации, „пласиращи“ в обществото екстравертните си ценности. По отношение на социалното възпроизводство тя определя институционалните регулатори, системата на взаимоотношения на структурите, участващи в социално-възпроизводствения процес.
- Социалната сфера, разглеждана като основна сфера на социалното възпроизводство, включва не само различните групи и слоеве, но и отношенията им в процеса на социалното общуване.

Пресечната точка на взаимоотношенията на четирите сфери е колкото социологически (от съдържателен ъгъл), толкова и социогеографски въпрос (от териториален ъгъл) [Алексеев, А. И. К 1990б].

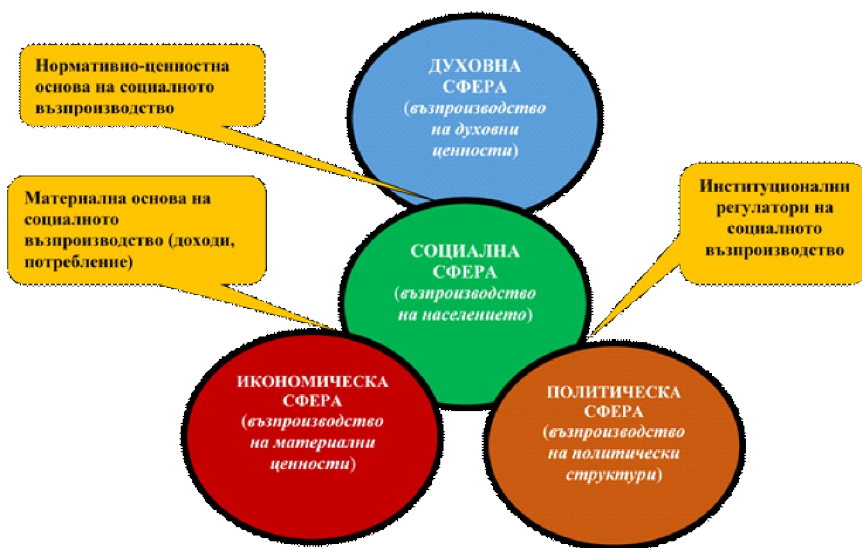
В съответствие с концепцията за териториалните общности регионалната общност представлява цялостна в значителна степен самодостатъчна, постоянно възпроизвеждаща се в процеса на своето функциониране система, която в йерархичен порядък включва общности с по-нисък ранг – населени места, групи селища, селищни ареали.

Структурирането на системата от процесите предполага особен подход към тяхната декомпозиция на базата на групирането им по признака на сходството на съдържанието им.

Първата група на частните социално-възпроизводствени процеси се базира на материалните дадености и включва: възпроизводството (както като социобиологичен аспект, така и като естествено определен социален процес); възпроизводството на материалните ресурси. Те оказват пряко въздействие върху икономическия сектор на обществения живот.

Втората група социално-възпроизводствени процеси бихме отбелязали като „субективна“, защото е свързана с възпроизводствените отношения между елементите на социалните системи, между участващите в тях индивиди, между общностите и средата на тяхното социално просъществуване. Тя е свързана с културата, предавана ирационално и генетично от поколение на поколение.

Фиг. 5. Сфери на обществения живот и техните възпроизводствени функции
[Богданова, Л. П. 2006]

Третата група е свързана с възпроизводствените структури на социалните системи, включваща два действащи елемента – вертикален и хоризонтален. Първият представя разпределението на обществото по социални роли, а вторият е свързан с териториалната организация на жизнения процес във вид на йерархична система на формите на заселване, адекватни на териториалните общности.

Въпросът с разрешаване на проблемите на социалните териториални общности целево демонстрира географския поглед към процеса. Ролята на териториалните общности в социопространството идва да ни подсказва наличието на онези ниши, които съществуват в научните взаимоотношения и в които социалната география трябва да се намеси адекватно. Социално-възпроизводственият процес и неговото изучаване е една от тях. Погледът върху механичния и културния му ход предполага диференцираност.

От социогеографска гледна точка интерес буди влиянието на културата, защото понякога тя се възприема като чужда на географията. Парадоксално, но така понякога възприема и социологията.

Теоретичната подплатеност на обществения сектор обаче ни убеждава в социалното значение на процеса на възпроизводство. Защото без неговата реализация всяка духовна идея губи заряда си.

В този смисъл социалните териториални общности са основен инструментариум, легитимиращ, провокиращ и извършващ подобна промяна. Защото в тях е закодирано едно от най-ценностните качества на човека – териториалното съзнание като основен атрибут на „нашата“ общност. Тук не става въпрос за стадно чувство, а за адекватно осмисляне на териториалната духовна цялост. Тя има и своето зримо изражение. Може би като обществен подтекст, може би като социална загадка, може би като неистово желание и за самосъхранение, и за доказване.

Териториалното съзнание трудно се култивира и рамкира. Обикновено е закодирано в историческия процес, който води едновременно както до обособяване на географския ареал, така и до придаването на неговите обитатели на чувство за принадлежност по генетичен път.

Тук бихме могли да дадем много, много примери. Така е и в Лузитания, и в Шотландия, и в Баския, и в Аквитания, и във Валония.

Не би следвало да разглеждаме териториалните общности като механичен сбор от индивидуални интереси. Те имат своята омая и своята специфика.

Често пъти индивиди от една общност застъпват различни позиции по въпроси, които пряко ги засягат (обикновено от битов характер), но стават като „железен юмрук“, когато това касае тяхната териториална цялост и чест.

В географската наука, особено в обществения ѝ сектор, този проблем е загатнат, но дълбочинните изследвания тепърва предстоят. Още от времето на Жорж Шабо [Шабо, Ж. 1970] се коментират въпросите за природната и психическата засебеност. Подобни публикации се появиха и в латиноамериканската, и в британската литература.

Редица световноизвестни писатели станаха такива, експлоатирайки темата. Ще споменем само Жоржи Амаду [Амаду, Ж. 1959], Габриел Гарсия Маркес [Маркес, Г. Г. 1978], Джек Лондон [Лондон, Д. 1903; Лондон, Д. 1906], Джонатан Суифт [Суифт, Д. 2007].

За да се разбере ирландската душевност, съпричастността на ирландеца към родното, градската география на Дъблин, е достатъчен прочитът на най-известното произведение на великия ирландски писател Джеймс Джойс [Джойс, Ж. 1922] – романа „Одисей“. Поставайки на централно място любимия си роден град, той пише: „Аз искам да дам толкова пълен образ на Дъблин, че ако градът бъде заличен от лицето на земята, да може да бъде възстановен чрез моята книга“.

Един от основните аспекти на географията е най-логичното ѝ контактуване със социума. Дори икономиката, екологията и политиката би следвало

да бъдат на заден план. Защото, ако географската наука не изгради чувство у всеки, докоснал се до нея, за съпричастност и съзидателност, какъв е смисълът от съществуването ѝ?

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Публикации

Аберкромби, Н., Хилл С., Тернер Б. 1997 – Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. Тернер. Социологическият словарь. Казань: Изд-во КГУ. [N. Aberkrombi, S. Hill, B. Turner. Sotsiologicheskiy slovar'. Kazan': Izd-vo KGY.]

Алексеев, А. И. 1990а – А. И. Алексеев. Многоликая деревня (население и территория). Москва: Мысль. [A. I. Alekseev. Mnogolikaya derevnya (naselenie i territoriya). Moskva: Mysl'.]

Алексеев, А. И. К 1990б – А. И. Алексеев. К вопросу о содержании понятия „территориальная организация социальной сферы“. – В: Методологические проблемы развития экономической и социальной географии. Москва. [A. I. Alekseev. K voprosu o soderzhanii ponyatiya "territorialnaya organizatsiya sotsialnoy sferay". – V: Metodologicheskie problemay razvitiya ekonomicheskoy i sotsialnoy geografii. Moskva.]

Амаду, Ж. 1959 – Ж. Амаду. Какао и кръв. София: Народна култура, 259 с. [Zh. Amadu. Kakao i krav. Sofia: Narodna kultura, 259 s.]

Богданова, Л. П. 2006 – Л. П. Богданова. Социальное воспроизводство региональной общности: содержание, процессы, механизмы. Тверь: Твер. гос. ун. [L. P. Bogdanova. Sotsialnoye vosproizvodstvo regionalnuyu obshtnosti: sodержanie, protsessay, mehanizmi. Tver': Tver. gos. un.]

Васильчук, Ю. А. 1998 – Ю. А. Васильчук. Место и роль России в современной системе моделей социально-экономического и политического развития. – В: Куда идет Россия? Трансформация социальной сферы и социальная политика. Москва. [Yu. A. Vasilychuk. Mesto i roly Rossii v sovremennoy sisteme modeley sotsialno-ekonomicheskogo i politicheskogo razvitiya. – V: Kuda idet Rosiia? Transformatsiya sotsialnoy sferay i sotsialnaya politika. Moskva.]

Дюркхем, Е. 1912 – Е. Дюркхем. Элементарни форми на религиозния живот. [E. Dyurkhem. Elementarni formi na religiozniya zhivot.]

Лондон, Дж. 1903 – Дж. Лондон. Дивото зове. София. [Dzh. London. Divoto zove. Sofia.]

Лондон, Дж. 1906 – Дж. Лондон. Белият зъб. София. [Dzh. London. Beliyat zab. Sofia.]

Маркес, Г. Г. 1978. – Г. Г. Маркес. Сто години самота. София, Отечествен фронт. [G. G. Markes. Sto godini samota. Sofia, Otechestven front.]

Кабо, Р. М. 1947 – Р. М. Кабо. Природа и человек в их взаимных отношениях как предмет социально-культурной географии. – В: Вопросы географии, 1947, № 5. [R. M. Kabo. Priroda i chelovek v ih vzaimnayh otnosheniyah kak predmet sotsialno-kulturnoy geografii. – V: Voprosay geografii, 1947, № 5.]

Парсонс, Т. 1996 – Т. Парсонс. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. – В: Американская социологическая мысль. Москва, 1996. [T. Parsons.

Ponyatie obshtestva: komponentay i ih vzaimootnosheniya. – V: Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl'. Moskva, 1996.]

Реклю, Э. 1873–1893 – Э. Реклю. Земля и люди. Всеобщая география, 19 томов. С.-Петербург, 1873–1893. [E. Reklyu. Zemlya i l'udi. Vseobshtaya geografiya, 19 toмов. S.-Peterburg, 1873–1893.]

Реклю, Э. 1895 – Э. Реклю. Описание жизни земного шара. Вып. IV. СПб., 1895. [E. Reklyu. Opisanie zhizni zemnogo shara. Vyip. IV. SPb., 1895.]

Ратвийр, Т. 1981 – Т. Ратвийр. Нововведения и общественная география. – В: Региональные проблемы развития социо-экон. пространственных систем. Уч. зап. Тартусского ун-та. Тарту, 1981, № 578, 99–113. [T. Ratviyr. Novovvedeniya i obshtestvennaya geografiya. – V: Regionalnaye problemay razvitiya sotsio-ekon. prostranstvennayh sistem. Uch. zap. Tartusskogo un-ta. Tartu, 1981, № 578, 99–113.]

Рывкина, Р. В. 1979 – В. Р. Рывкина. Образ жизни сельского населения (методология, методика и результаты изучения социально-экономических аспектов жизнедеятельности). Новосибирск: Наука. [V. R. Rayvkina. Obraz zhizni selyskogo naseleniya (metodologiya, metodika i rezulytatay izucheniya sotsialno-ekonomicheskikh aspektov zhiznedeyatelynosti). Novosibirsk: Nauka.]

Рывкина, Р. В. 2001a – Р. В. Рывкина. Драма перемен. Москва: Дело. [R. V. Rayvkina. Drama peremen. Moskva: Delo.]

Рывкина, Р. В. 2001b – Р. В. Рывкина. Образ жизни населения России: социальные последствия реформ 90-х годов. – В: Социологические исследования. 2001, № 4. [R. V. Rayvkina. Obraz zhizni naseleniya Rossii: sotsialnaye posledstviya reform 90-h godov. – V: Sotsiologicheskie issledovaniya. 2001. № 4.]

Суифт, Д. 2007 – Дж. Суифт. Ирландски истории. София: Vip classics, 286 с. [Dzh. Suift. Irlandski istorii. Sofia: Vip classics, 286 s.]

Шабо, Ж. 1970 – Ж. Шабо. Развитие экономико-географических районов. Москва. [Zh. Shabo. Razvitie ekonomiko-geograficheskikh rayonov. Moskva.]

Яницкий, О. Н. 1989 – О. Н. Яницкий. Научно-технический прогресс, человеческий фактор и воспроизводственные функции городской среды. – В: Проблемы качества городской среды. Москва: Наука, 1989. [O. N. Yanitskiy. Nauchno-tehnicheskiy progress, chelovecheskiy faktor i vosproizvodstvennyye funktsii gorodskoy sredy. – V: Problemy kachestva gorodskoy sredy. Moskva: Nauka, 1989.]

Collins, R. 1984 – R. Collins. Sociological Theory. San Francisco: Jossey-Bass.

Couclelis, H. 1992 – H. Couclelis. Location, Place, Region and Space. – In: R. Abler et al., Geography's Inner Worlds. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992.

Krugman, P. 1998 – P. Krugman. What's New about the New Economic Geography? – Oxford Review of Economic Policy, Vol. 4, 1998, p Issue 2, 7–17.

Maslow, A. H. 1954 – A. H. Maslow. Motivation and Personality. New York, Harper & Row.

Joyce, J. 1922 – J. Joyce. Augustine Aloysius. Ulysses, 1922.